

Українська Державність

1-2
2025

ТРИПІЛЬСЬКА КУЛЬТУРА • КИММЕРІЯ •
СКІФІЯ • АНТСЬКЕ ЦАРСТВО • РУСЬ-УКРАЇНА •
ГАЛИЦЬКО-ВОЛИНСЬКА ДЕРЖАВА (КОРОЛІВСТВО РУСІ) •
ЛИТОВСЬКО-РУСЬКА ДЕРЖАВА • ЗАПОРІЗЬКА СІЧ •
УКРАЇНСЬКА КОЗАЦЬКА ДЕРЖАВА • УНР • ЗУНР •
КАРПАТСЬКА УКРАЇНА • УКРАЇНА •

62

Ростислав Сосса

Назви «Русь» і «Україна»
на стародавніх картах
українських земель

«Коді українців»
ТРИПІЛЛЯ

108

Володимир Нікіфоренко

Микола Міхновський —
апостол української
державності

118

Роман Харковенко

Культурна спадщина —
стратегічний ресурс і питання
національної безпеки

ЗМІСТ

Світлана Чорна Від слави Антів до непоборності Збройних Сил України	1
Дмитро Гордієнко Україна — країна з багатотисячолітньою історією та традицією	2
Володимир Сергійчук Виплекані власним хліборобством	8
Іван Терлюк Українська державність: концептуальні засади, сутнісний зміст і взаємозв'язок із державою	14
Михайло Відейко Археологія і давня історія України: у пошуках державності	20
Владислав Чабанюк Трипілля — східний форпост давнього Світу Старої Європи	32
Марина Стрельник На виставці — Трипільська мозаїка	40
Василь Трубай Старші за Єгипетські піраміди	46
Дмитро Чобіт Михалківські золоті скарби: атрибути та символи влади й державності на українських землях X століття до нашої ери	50
Ростислав Сосса Назви «Русь» і «Україна» на стародавніх картах українських земель	62
Тарас Чухліб «Ідеальна держава» в Україні XVIII століття: ціннісні світоглядні категорії Божественності, Свободи та Справедливості	68
Олег Корнієнко Козацька діаспора: розселення українських козаків у Російській імперії	74
Віталій Клос Від Андрія Первозванного	80
Світлана Чорна Петро Калнишевський: украдена святість	86
Олександр Кучерук Центральна Рада — перший парламент нової України	98
Роман Коваль Микита Косаківський: творець українського війська	102
Володимир Нікіфоренко Микола Міхновський — апостол української державності	108
Микола Крижанівський Ідеологічна складова монументальної пропаганди	112
Роман Харковенко Культурна спадщина — стратегічний ресурс і питання національної безпеки	118
Надія Сміян «Щоб люди бачили, яка на землі була краса»	126
Наталя Григорович Мартиролог розстріляних святинь	128

Українська державність

Щоквартальний науково-популярний журнал

№ 1–2, 2025

ISSN 3083-6832

04107, м. Київ, вул. Загорівська, 17–21; +38 (097) 411-45-22

ukr_redaktor@ukr.net (головна редакторка); +38 (066) 759-61-86

ksanya_positiv@ukr.net (заступниця головної редакторки)

Заснований 6 лютого 2025 р.

Засновник: ТОВ «Юридичне видавництво «Право України»

Видавець: ТОВ «Юридичне видавництво «Право України»

04107, м. Київ, вул. Загорівська, 17–21

Тел.: +38 (066) 972-39-27

Ідентифікатор у Реєстрі суб'єктів медіа: R30-05872

Голова Редакційної Ради: Олександр Святоцький

Головний редактор: Світлана Чорна

Заступник головного редактора: Оксана Красненко

Рада Почесних Членів HONORIS CAUSA

Співголови Ради

Евген Чолій, Почесний консул України в Монреалі (Канада),

голова ГО «Україна — 2050»;

Павло Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор

Інституту української мови НАН України.

Редакційна Рада:

Олександр Святоцький (голова), доктор юридичних наук,

професор, академік НАПрН України;

Світлана Чорна (головна редакторка), журналістка,

публіцистка, письменниця;

Олександр Алфьоров, кандидат історичних наук, голова

Українського інституту національної пам'яті;

Ігор Бойко, доктор юридичних наук, професор, завідувач

кафедри історії держави, права та політико-правових учень

Львівського національного університету імені Івана Франка;

Дмитро Гордієнко, кандидат історичних наук, старший

науковий співробітник Відділу зарубіжних джерел з історії

України Інституту української археографії та джерелознавства

імені М. С. Грушевського;

Володимир Греченко, доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства

Харківського національного університету внутрішніх справ;

Василь Гринів, громадський діяч, волонтер;

Вячеслав Корнієнко, доктор історичних наук, заступник

генерального директора з наукової роботи Національного

заповідника «Софія Київська»;

Надія Нікітенко, докторка історичних наук, професорка,

дослідниця Софії Київської;

Володимир Нікіфоренко, доктор юридичних наук, доцент,

генерал-майор, перший заступник Голови Державної

прикордонної служби України;

Віталій Клос, протоієрей, доктор наук із богослів'я, професор,

проректор із наукової роботи та професор кафедри церковно-

практичних дисциплін Київської православної богословської

академії;

Ростислав Сосса, доктор географічних наук, провідний

науковий співробітник Інституту історії України НАН України;

Михайло Теплюк, доктор юридичних наук, академік НАПрН

України;

Іван Терлюк, доктор юридичних наук, професор;

Ярослав Файзулін, кандидат історичних наук, директор

Центрального державного історичного архіву України;

Дмитро Чобіт, український історик, письменник, краєзнавець,

член Наукового товариства імені Тараса Шевченка, Національної

спілки письменників України, Національної спілки журналістів

України, Національної спілки краєзнавців України;

Ольга Щодра, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри

давньої історії України та спеціальних галузей історичної науки

історичного факультету Львівського національного університету

імені Івана Франка.

Над номером працювали: Лариса Гончаренко, Оксана Женжера,

Оксана Красненко, Георгій Лук'янчук, Оксана Познякова,

Світлана Чорна.

Автори: Ігор Бойко, Наталя Григорович, Дмитро Гордієнко,

Роман Коваль, Олег Корнієнко, Микола Крижанівський, Віталій Клос,

Олександр Кучерук, Володимир Нікіфоренко, Надія Сміян,

Марина Стрельник, Ростислав Сосса, Іван Терлюк, Роман Харковенко,

Владислав Чабанюк, Дмитро Чобіт, Світлана Чорна, Тарас Чухліб.

Дизайн, верстка: Оксана Женжера

Видавець: ТОВ «Юридичне видавництво «Право України»

Підписано до друку: 12.08.2025

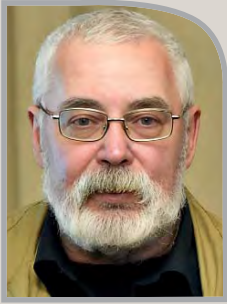
Редакція залишає за собою право на редагування отриманих матеріалів. Відпові-

дальність за достовірність фактів несуть автори. Передрук і відтворення текстових

та ілюстративних матеріалів журналу тільки з письмового дозволу видавця.

Використана гарнітура Rutenia, автор Василь Чебаник, www.abetkarutenia.com.ua

АРХЕОЛОГІЯ І ДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: У ПОШУКАХ ДЕРЖАВНОСТІ

МИХАЙЛО ВІДЕЙКО

Доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, професор кафедри історії України факультету суспільно-гуманітарних наук Київського університету імені Бориса Грінченка (з 2016). Також викладає у

Національному університеті «Києво-Могилянська академія» (з 2000 р. — курс «Найдавніші хлібороби України»). У 1982–2016 рр. — співробітник Інституту археології НАН України.

Дослідник пам'яток трипільської культури, серед яких трипільські протоміста. Коло наукових інтересів — археологія, історичне джерелознавство, палеогенетичні дослідження, дослідження давніх ремесел і технологій, давня історія України та світу.

Автор понад 700 наукових праць, зокрема 15 монографій. Редактор двотомного видання «Енциклопедія Трипільської цивілізації» (2004). Автор понад 120 науково-популярних праць, серед яких 32 книжки з археології та давньої історії України.

Учасник і науковий керівник музейних проєктів, серед яких: Київський обласний археологічний музей (та його відділення), Музей Становлення української нації, музей «Львів Стародавній». Почесний громадянин села Трипілля.

Написання «найправдивіших» версій історії України, зокрема державності, здебільшого живиться працею над відомостями, які викладені у джерелах, що їх називають писемними. Ця праця полягає здебільшого у тлумаченні цих відомостей згідно з авторським «баченням». До цього процесу, крім вітчизняних, залучаються іноземні дослідники, до сфери наукових інтересів яких потрапили українські землі. Останнім часом українська тема стала серед них настільки популярною, що вже створені цілі команди з українських та іноземних дослідників, аби спільними зусиллями здійснити прорив у історіописанні.

З різних причин висвітлення будь-якого з періодів історії України та її земель не є простою справою. Однак чи не найскладнішим виявляється період, який прийнято називати «давньою історією», що охоплює величезний проміжок часу між появою у наших краях розумних істот

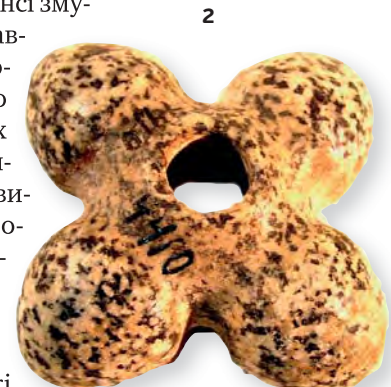
і подіями, викладеними у «Повісті минулих літ». Що казати, навіть доба, описана у «Повісті» так само є предметом палких і тривалих дискусій, головним чином, навколо питання державності. Ці дискусії не є випадковими, адже, з одного боку, існує чимало визначень того, що таке держава, а з другого боку, не менше теорій як, чому і за яких обставин вона виникає.

У світлі сучасного обговорення, що таке держава, може виникнути запитання: якими (і чи були взагалі) державами різноманітні «царства», згадані у творах античних авторів, зокрема Геродота? Адже численні царства скіфів, фракійців, кельтів — то «царства» у сприйнятті сучасників-еллінів, стосовно існування яких історики давнини у буквальному сенсі змушені вірити на слово авторам усіх цих давніх «історій», які були написані задля пошуків та розваги мешканців Афін або Риму. Але що привертає увагу в усіх цих «історіях» — це віра їхніх авторів у надзвичайну (для них — сотні років) давність витоків згадуваних ними державних утворень — чи то заснування Афін, чи то Риму. Упродовж тривалого часу історики оцінювали подібні оповіді з сивої давнини як романтичні легенди. І лише археологія у XIX столітті виявила реалії, які засвідчили: за тими легендами у більшості випадків може стояти цілком реальна історія.

Однак так само виявилось, що у поле зору археологів потрапило чимало старожитностей, стосовно яких не залишилося навіть легенд, якщо не брати до уваги переказів про «Золотий Вік». До прикладу, досі тривають дослідження явища, яке вчені називали «цивілізацією Давньої Європи», епохи становлення та поширення на континенті відтворювального господарства. Саме там беруть свої витoki процеси, які привели до появи тут, зокрема і в історико-географічному ареалі України, перших міст і держав. І ця історія за давністю та змістом не поступається історії визнаних осередків цивілізації у регіоні, який умовно названий «Давнім Сходом» — Єгипті, Месопотамії, тобто там, де прийнято шукати витoki найдавніших проявів державності.

1

2

3

Зброя-інсигнії влади, трипільська культура: 1–2 — сокири-молоти (перша половина V тис. до н. е.); 3 — булава (друга половина V тис. до н. е.)

Що таке держава і чи можливо виявити її сліди?

За визначенням археологія спрямовує свої зусилля на пошуки вивчення «слідів життєдіяльності», серед яких можуть трапитися і ті, що пов'язані з державністю. Однак постає запитання: а які сліди поза писемними джерелами могли залишитися від того, що прийнято називати «ознаками державності»? Наприклад, якщо взяти до уваги усі ті сім ознак, які викладають у курсах державознавства в Україні — територія, громадянство, публічна влада, суверенітет, правова система, фінансова система, офіційні символи (герб, прапор, гімн), як (і чим саме) вони будуть презентовані в археологічних матеріалах?

Стосовно території держави, то її може бути складно визначити і зараз, вона може змінюватися, хоча картографування пам'яток іноді і дає певні межі, які можливо тлумачити як кордони. До прикладу, встановити їх через наявність масштабних оборонних рубежів (наприклад, «Змієвих валів»), фортець, визначити ареали поширення археологічних пам'яток межі цих ареалів. Щоправда, неодмінно виявиться, що ці межі будуть різними у різні проміжки часу — але ж і межі сучасних держав не лишаються незмінними упродовж часу їх існування.

Громадянство, підданство — у кращому випадку можливе виявлення певних культурних ідентифікаторів, але вони у повній мірі не засвідчують того, що називають «правовими зв'язками». Хоча «мультикультурність», яку можливо виявити на археологічних матеріалах, і може бути свідченням наявності системи влади, яка робить її можливою в принципі. Певними підказками можуть бути мовні реалії, доступні через гідроніми, але і тут «не усе так просто».

Чи не найбільше залишить по собі сліди «публічна влада»: від громадських будівель та

Поховання представників влади під курганом, оточені кам'яними плитами-кромlexами, кінець IV — початок III тис. до н. е. Одеський курган

палаців, до масштабних «суспільних проєктів» у вигляді всіляких споруд — від фортець до доріг і каналів, а також престижних речей, не кажучи про поховання її представників із відповідним інвентарем (зокрема й речами, які можна трактувати як інсигнії — символи влади). Пов'язаний із владою «апарат примусу» теж матиме цілком помітні вияви, матеріалізовані у спорудах та артефактах.

Проблематично вирахувати за археологічними відомостями «суверенітет», хоча певні здогадки в окремих випадках і вдасться побудувати. Наприклад, наявність у певної групи населення (вираховується за культурними ознаками) поховань власної еліти, воїнів. Якщо подібних поховань немає, а ми маємо справу з досить складною та масштабною суспільною структурою та на додачу із сусідами, у яких є «повний зріз» суспільства за поховальними пам'ятками, то постає запитання: а хто ж цим усім у такому випадку керує?

Курган у Кічкасі

Правова система хоча прямих слідів і не залишить (хіба що буде знайдено якісь скрижалі на кшталт «законів Хаммурапі», але то вже інша категорія джерел), проте промовистою ознакою її існування буде сам факт функціонування складних, ієрархічних структур, які можуть бути буквально чиним вираховані за археологічними матеріалами. Наприклад, існування великих населених пунктів (5000–10 000 осіб) неможливе ні без публічної влади, ні без правил, які регулюють розподіл простору в селищі, користування ресурсами, повсякденну поведінку, правила співжиття. Таким чином, наявність міста у тій чи іншій формі можливо розглядати як пряме свідчення процесу становлення чи/та існування держави.

Фінансово-економічна система, пов'язана із повсякденним життям, неминує залишити достатньо слідів. Так, цілком матеріальними будуть відомості стосовно існування системи мір та ваги, торгівлі та торгових шляхів, пов'язаних із ними людей. Навіть систему оподаткування (і навіть території, на які вона поширена) часом вдається виявити, вивчаючи археологічні об'єкти й артефакти. Наприклад, на Русі для збору податків застосовували спеціальні тягарці, захищені від підробок, які виготовляли централізовано. Територія їх поширення дасть приблизні відомості про те, куди у певний час дотяглися руки давньоруської податкової служби. Наявність громадських споруд, сліди масштабного будівництва фортифікацій, значних військових контингентів (зокрема й найманців) тощо можливо розглядати як використання цих податків для розбудови та зміцнення держави.

«Формальні реквізити» (окрім хіба гімну) теж цілком можливо виявити археологічно, хоча вони можуть виглядати і бути відмінними від тих, до яких ми звикли. Те, що ми називаємо «гербом» колись називали «тамгою», власницьким знаком. Ці знаки, приналежні представникам еліти, які опинялися на чолі держави, якраз і ставали згодом державними символами-гербами, їх зображали на прапорах. Сліди виробництва та і самих матеріалів, необхідних для виготовлення прапорів, а це текстиль, шкіра, дерево, цілком можна виявити, а якщо пощастить, то матимемо й іконографічні матеріали. Часом зображення прапорів-штандартів можна побачити навіть на давніх петрогліфах.

Наступне запитання: а скільки ж ознак треба виявити, аби впевнено говорити про існування держави / державності у тому чи іншому випадку? Усі сім, чи може цілком вистачить трьох, а може, й одна яскрава ознака може бути натяком на існування якоїсь давньої держави, та водночас і підказкою у її наступних пошуках?

Поховання вождя, Олександрівський курган, межа IV–III тис. до н. е., Північно-Західне Причорномор'я. У ньому виявлено інструменти та зброю з бронзи і срібні прикраси

Чи є можливість «вирахувати» державу?

Так, є, і непогана. Обсяг інформації стосовно подій далекого минулого постійно зростає упродовж XX — початку XXI століття настільки, що виникла потреба у перегляді не лише того, що таке держава і як вона може утворитися, а й засобів, які слід застосувати для пошуків її слідів.

За цих обставин досить показовою є стаття 2018 року Девіда Сандерфорда, у якій запропоновано певний алгоритм пошуку слідів «доісторичної державності» з використанням відомостей археологічних досліджень та математичного підходу до їх впорядкування. Пізніше, 2020 року, цей алгоритм було цілком успішно перевірено стосовно держав, відомих за історичними джерелами.

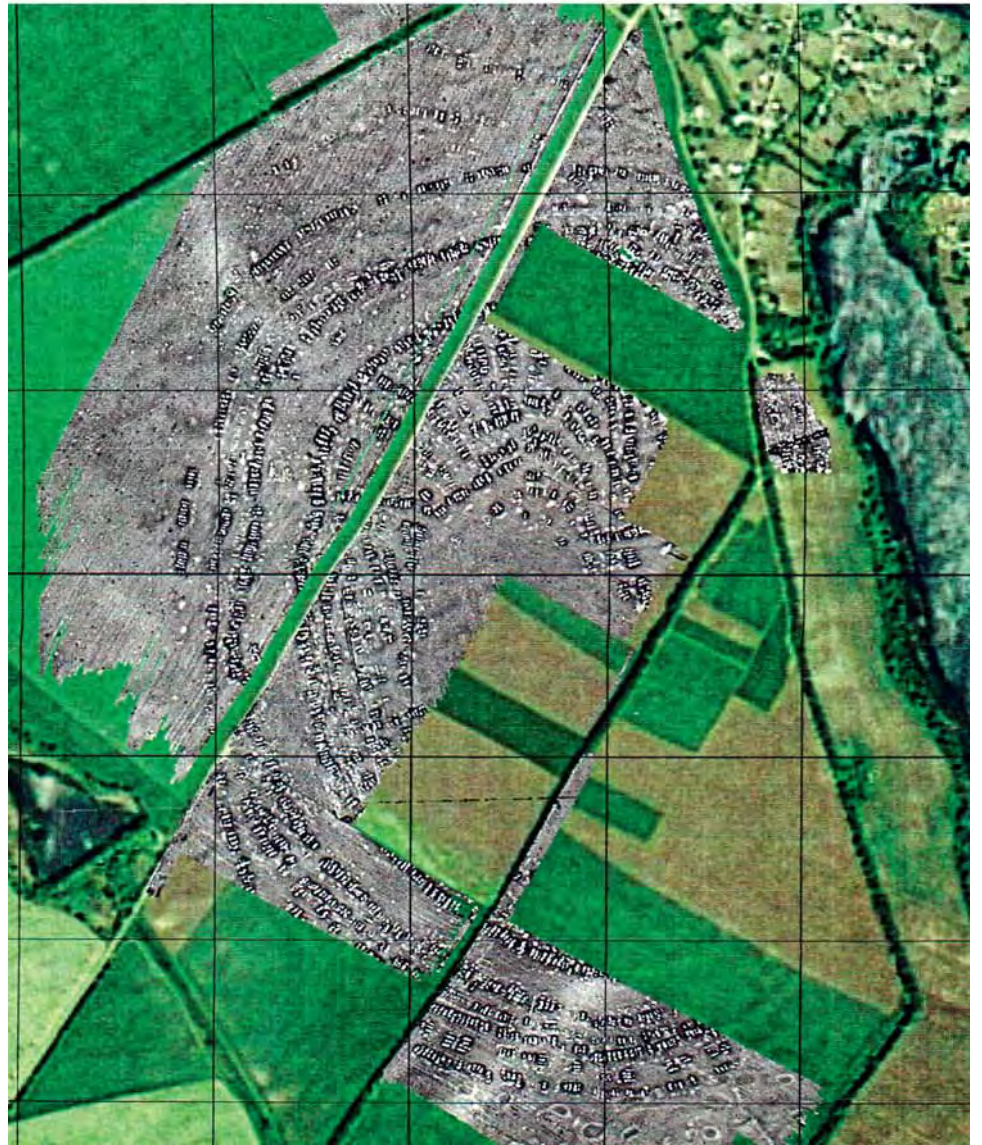
У дослідженнях для опису «державних суспільств» було використано так звану модель складної мережі, на складність якої впливають такі фактори, як кількість населення (демографічні показники) та організаційна складність. Важливою у нашому випадку є та обставина, що майже всі відібрані Девідом Сандерфордом для дослідження об'єкти презентували періоди, по яких відсутні писемні джерела. Відповідно, якщо це були Месопотамія та її околиці, Верхній Єгипет, то для дослідження обрано період у IV тисячоліття до нашої ери. Решта ж, а саме Хараппа (Пакистан, 2600–2200 рр. до н. е.), Херлітоу (Китай, 1900–1500 рр. до н. е.), Монте-Альбан (Південна Мексика, III ст. до н. е. — II ст. н. е.), Теотіуакан (Мексика, I ст. до н. е.), Віру (Північне Перу, II ст. до н. е. — II ст. н. е.), Тіуанако (Болівія, 300–600 рр.), презентували різні континенти й епохи і так само були поза писемними свідченнями. Певним винятком були Гаваї (800–1800 рр.), де частину інформації зібрали європейці, однак і там археологічні джерела надали можливість зазирнути глибше у минуле. Насамперед, виявилось (і напевно це було несподіванкою), що в усіх без винятку випадках критичною межею, яка відокремлювала епохи бездержавності та державності була наявність осілого способу життя, тобто економічна система якісно нового рівня. Наслідком її успішного функціонування буде демографічне зростання суспільства, яке залежатиме як від ефективності відтворювального господарства, так і від наявних ресурсів. Там, де зростає кількість населення, неодмінно відбуватимуться зрушення у складності організації суспільства.

Застосування математичного апарату дає можливість запропонувати певні числові критерії для оцінки рівня цієї складності. Подібний підхід був запропонований свого часу для оцінки такого явища, як давнє місто, й обчислення параметрів, які дають змогу встановити наявність міст серед мережі давніх поселень, коли у ролі первинної моделі були використані відомості стосовно поселень трипільської культури. Тоді було встановлено, що і доісторичні міста

1

2

Плани поселень трипільської культури, перша половина IV тис. до н. е.:
1 — Небелівка (238 га, близько 1500 будівель);
2 — Майданецьке (200 га, близько 3000 будівель)

цілком реально «вирахувати» за певними параметрами.

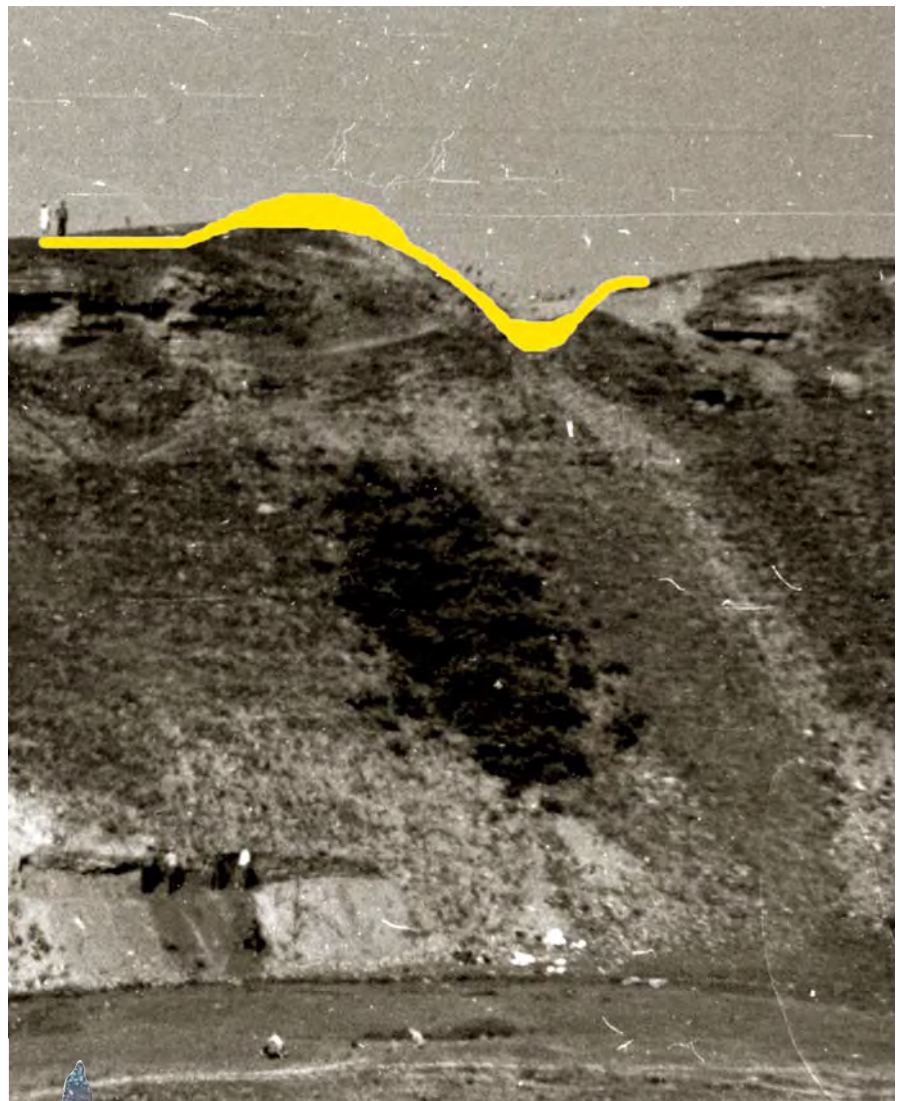
Проблема подібних розробок полягає в необхідності збору й обробки величезної кількості інформації, розпорошеної по публікаціях результатів археологічних досліджень. Адже її треба не лише перевірити на достовірність, а й певним чином систематизувати, тоді ж можуть виявитися певні прогалини, з якими треба щось робити. Подібне математичне моделювання дає певний дороговказ, адже для початку можливо порівняти відомості стосовно «вирахованих» держав із тим, що є у нашому розпорядженні. Власне, археологічні реконструкції завжди використовували фрагментовані свідчення, аби відновити події та явища минулих часів. Нижче будуть наведені приклади пошуків давніх державних утворень з використанням передусім археологічних відомостей в історико-географічному ареалі України, починаючи від часів трипільської культури. Проте оскільки передумовою було виникнення осілого способу життя, то пошуки варто починати саме з цього моменту.

Біля витоків

У період від появи людей у географічному ареалі України — близько 40 000 років тому до VI тисячоліття до нашої ери — кількість населення була відносно невеликою, що було зумовлене стабільністю економічної системи, яка базувалася на спеціалізованому полюванні, рибальстві та збиральництві. Спосіб життя, пов'язаний з подібними заняттями, обмежував приріст населення, адже у пошуках ресурсів люди активно пересувалися. Особливості ж використання цих ресурсів не давали можливості збиратися в одному місці значній кількості людей. Наприклад, територія сучасного «Великого Києва» (близько 800 квадратних кілометрів) могла прогодувати не більше чотирьох десятків мисливців. Ось чому найбільшим поселенням того часу на цій території була Кирилівська стоянка мисливців на мамонтів, відкрита 1893 року Вікентієм Хвойкою. З цієї причини для регулювання суспільних відносин, які стосувалися права власності на мисливські й інші угіддя, цілком достатньо було родових структур.

Проте навіть поява на наших землях відтворювальних форм господарства — хліборобства та тваринництва наприкінці VII тисячоліття до нашої ери — не змінила ситуацію одразу, бо надто малою була кількість населення, а у його розпорядженні були значні природні ресурси.

Реальні зміни почалися лише у другій половині VI тисячоліття до нашої ери, по тому, як поширення хліборобства і тваринництва (відтворювальних форм господарства) у Південно-Східній та Центральній Європі призвело до значного зростання там чисельності населення — вперше після появи тут людей сучасного типу континент став «мільйонником». Але, значимо, навіть через тисячу років осілого жит-

Зразки зброї трипільської культури:
1 — кремій;
2-3 — мідь;
та укріплень —
4 — профіль валу
та рову на поселенні
Жванець
(друга половина
IV тис. до н. е.)

тя людей на цій території проживало менше, ніж нині у лівобережній частині Києва.

Утім, наслідком демографічного зсуву стала низка змін у суспільному житті. Відбувається

помітне на археологічному матеріалі (будівлі, поховання) виділення заможних осіб, причетних до управління громадами значно більшої чисельності, ніж у попередні часи. Зростає цінність земельних угідь (полів, пасовищ) і, відповідно, потреба у захисті права володіння цими новими цінностями. Це відбувалося на тлі протистояння з громадами, які практикували, як у добрі давні старі часи, привласнювальне господарство і вважали ці території своїми споконвічними мисливсько-рибальськими угіддями. Крім того, значний вплив на стан давніх систем життєзабезпечення, а відтак їх достаток чи нестачу, мали і кліматичні зміни, коли похолодання чи потепління викликали масове переміщення людей. Серед тогочасних великих змін — підтоплення або тотальне затоплення величезних територій. Саме тоді був затоплений Доггерленд — земля між Європою та сучасним островом Британія, шельф Чорного моря і ще чимало місць, які багато тисячоліть були заселені європейцями. Зауважмо, що при всьому тому тогочасна Європа не знала нічого, що хоча б віддалено нагадувало нинішні державні кордони.

Кризові ситуації вирішували різним чином, зокрема й із застосуванням сили. З'являються укріплені поселення, сліди бойових дій, поява зразків спеціалізованої, вже не мисливської, зброї (сокири-молоти з каменю). Саме тоді актуальним стає інститут племені, який об'єднує до кількох тисяч людей і покликаний насамперед до регулювання безпекових питань із «зовнішнім світом».

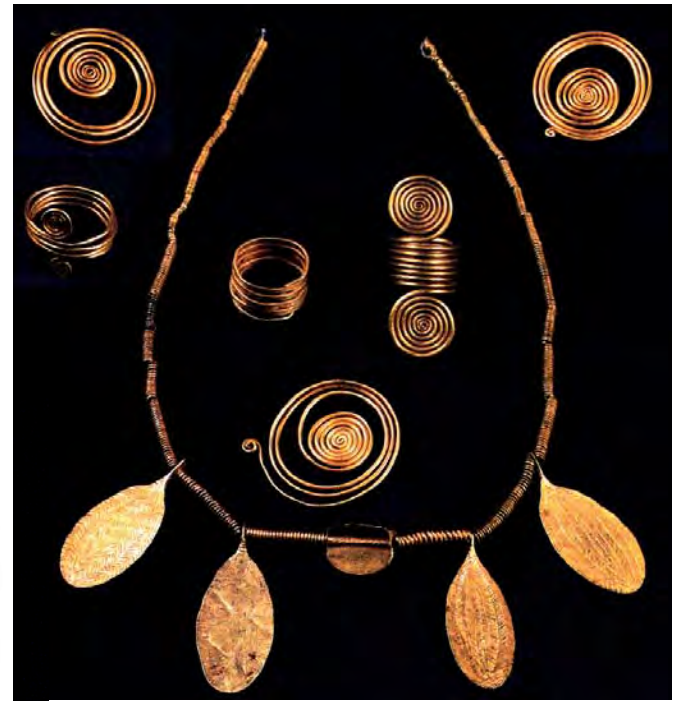
Для історико-географічного ареалу України зразком цієї історії співіснування кількох племінних структур давніх хліборобів у VI тисячолітті до нашої ери є регіон сучасного Закарпаття, де вони представлені археологічними культурами Криш, мальованої кераміки, Б'юкк, територія поширення яких входила в межі території кількох сучасних країн (Словаччина, Угорщина, Румунія). Тут існувала низка відносно невеликих постійних хліборобських поселень, мешканці яких мали можливість відстоювати свої інтереси, лише об'єднавшись зі спорідненими колективами.

В умовах утворення племінних структур альтернативою подібному протистоянню та війнам були міграції на землі, де подібні суспільні організми або не існували, або були слабшими і менш чисельними. У цьому аспекті особливо привабливою виглядала територія на схід від Карпат. Передгір'я у Прикарпатті за ландшафтами були аналогом земель Закарпаття. Далі йшла майже незаселена (з погляду давніх хліборобів) величезна смуга широколистяних лісів і лісостепу, яку перетинали середні та великі річки — Прут, Дністер, Південний Буг, Дніпро.

Поширення відтворювальних форм господарства на ці землі було надзвичайно перспективним і могло забезпечити учасників цього процесу «життєвим простором» на кілька наступних тисячоліть. Серед тих, хто вирішив

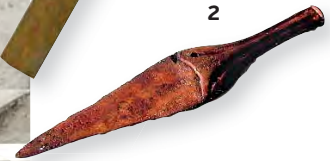

Золоті вироби з поховань II тис. до н. е. біля с. Гордіївка на Південному Бугі: особисті прикраси, деталі оздоблення зброї та спорядження коня

ризикнути почати нове життя на «Дикому Сході», як встановлено завдяки генетичним дослідженням, були як представники громад, які практикували хліборобство і тваринництво, так і нащадки давніх мисливців і рибалок. Це було населення, яке залишило пам'ятки культури лінійно-стрічкової кераміки (КЛСК). Цей культурний комплекс поширений від басейну Сени на заході до Південного Бугу на сході. На захід від Карпат носії цієї культури у другій половині VI тисячоліття до нашої ери витворили не лише племінні структури, а й такі, що можуть бути визначені як вождівства. Призначенням останніх було як вирішення міжплемінних суперечок, так і забезпечення домінування груп племен над сусідами. Виразом могутності цих об'єднань стало спорудження великих укріплених селищ, а також громадських культових центрів — «ронделів». Вождівства — це об'єднання племен, іноді не завжди споріднених. Чисельність учасників подібного об'єднання могла сягати від 5000 до 20 000 (а часом і більше) осіб. Її можливо приблизно вирахувати, маючи відомості про кількість і тривалість існування поселень, щільність їхньої забудови, розміри та планування жител.

На території України відомо близько 100 поселень КЛСК, більшість з яких виявлена на західних територіях, однак декілька знайдено навіть біля Південного Бугу на межі степу та лісостепу. Аграрна колонізація розпочалася наприкінці VI тисячоліття до нашої ери. Поселення були невеликими, укріплені пункти та громадські споруди не виявлені. Нині не зрозуміло, чи виникла у цього населення потреба у відтворенні тих інститутів влади у вигляді вождівств, які були їм відомі на захід від Карпат. Адже кілька сотень, можливо тисяч рибалок і мисливців, які кочували на цих теренах, не становили для прибульців серйозної загрози. Можливо, за певних умов суспільство могло відмовитися від

5

створення механізмів регулювання, якщо у них немає потреби.

На решті території ареалу України успішно існували громади (представлені такими археологічними культурами, як буго-дністровська, сурська, дніпро-донецька, дніпро-азовська та інші), можливо, об'єднані на клановому, а часом і на племінному рівні. Проте їхня загальна чисельність усе ще була поза межею, за якою відбувається поява більш складних суспільних організмів.

На кінець VI тисячоліття до нашої ери припадають кліматичні зміни, які виявилися несприятливими для давніх хліборобів і призвели до чергового пошуку нових земель для розселення і ведення господарства. Серед них виявилися предки людей, які залишили по собі культурний комплекс Трипілля-Кукутень (ТК).

V–IV тисячоліття до нашої ери: «Трипільський Світ» та його сусіди

Упродовж майже 1500 років спільноти, представлені пам'ятками трипільського культурного комплексу, пройшли шлях від племінних структур до утворення вождівств і навіть складних вождівств, тобто вийшли на рівень, з якого власне і може починатися державотворення. Про це свідчать насамперед відомості про поселення тих, кого ми сьогодні називаємо трипільцями — про їхні розміри, структуру, характер забудови. Цю історію нині можливо розділити на кілька етапів: 5000–4600, 4600–4300, 4300–3500, 3500–3000 роки до нашої ери. Кожен із них відзначений певними подіями у становленні, розвитку та занепаді владних структур.

Свідчення існування влади та вождів із III тис. до н. е.:
1 — булава;
2 — мідний кинджал;
3 — стела — зображення вождя у повному озброєнні («Керносівський ідол»);
4 — символ влади — прикрашена зображеннями кам'яна сокира-молот;
5 — поховання представника еліти ямної культури разом із возом, Північно-Західне Причорномор'я

«Пологівський посох» — символ влади, знайдений у підкурганному похованні представника еліти Бабинської культури кінця III тис. до н. е. (Пологівський р-н Запорізької області), деталі та реконструкція. Бронзові накладки із зображеннями вкривали поверхню посоха, виготовленого з дерева

Варто зауважити, що є всі підстави вважати, що культурна спільність Прекукутень — Кукутень — Трипілля, крім хіба що початкового етапу, не являла собою єдиного цілого у політичному відношенні. Економічною базою ТК були насамперед хліборобство і тваринництво при збереженні певного значення традиційних полювання і рибальства. Саме тоді на цих землях і було закладено технологічне й економічне підґрунтя для державотворення наступних тисячоліть. Занепад економіки, викликаний в давні часи переважно кліматичними факторами, неодноразово призводив до краху досить складних суспільних структур, але у наступні часи це була саме та точка відліку, яка забезпечувала їх відтворення.

Між 5000–4600 роками до нашої ери відомо про понад 240 поселень, які віднесені до культурного комплексу Трипілля А-Прекукутень. Упродовж цього періоду чисельність населення зростала: якщо на початку кількість поселень, зосереджених між Карпатами та Дніпром, була у межах двох десятків, то через 400 років їхнє число зросло до сотні, як і сама територія поширення — від Прикарпаття до межиріччя Південного Бугу та Дніпра. Враховуючи подібність матеріальної культури, можливо припустити приналежність їхніх мешканців до одного або кількох племен, які розселилися окремими групами на значній території.

З самого початку у цього населення виникають центри, створені зусиллями окремих кланів або навіть племен. Яскравим прикладом є поселення Байя (Сучавський повіт, Румунія), оточене укріпленнями. На ньому майже 7000 років тому була зведена громадська споруда площею близько 300 квадратних метрів, яка могла виконувати функції будівлі для зібрань і релігійного центру. Місце її розташування додатково укріпили огорожею-палісадом. Ранньотрипільське плем'я у басейні Південного Бугу мало в ролі «центра влади» поселення Могильна-III площею близько 10 гектарів, на якому налічувалося понад 100 будівель. Тут, як і у Центральній та

Південно-Східній Європі, давні хлібороби почали створювати великі поселення, які були адміністративними, релігійними та військовими центрами племінних структур.

Наступний період історії населення культурної спільності Трипілля-Кукутень припадає на час приблизно між 4600–4300 роками до нашої ери. У ці часи спостерігаємо локальне урізноманітнення, яке можна пов'язати з утворенням нових племінних структур, чому сприяли як розселення, так і зростання чисельності населення. Кожна із локальних груп мала свій «центр влади» — поселення більших розмірів. Так було закладено передумови створення вождівств, а згодом — і складних вождівств на наступному етапі.

Між 4300–4200 роками до нашої ери в Європі відбуваються кліматичні зміни, які позначилися на умовах існування хліборобів. У різних районах вплив цей виявився різним. Південно-Східна та частково Центральна Європа переживають кризу, яка призвела до занепаду хліборобства і зникнення досить високорозвинених культурних комплексів, зокрема й Лендель, Вінча, Гумельниця, то в регіоні поширення Трипілля-Кукутень склалися умови, надзвичайно сприятливі для ведення хліборобського господарства.

Використовуючи технологічні здобутки Давньої Європи, багаті природні ресурси, нагромаджений демографічний потенціал, населення культурного комплексу Трипілля-Кукутень сягає нових висот у створенні суспільних структур. Між 4000–3600 роками до нашої ери створені ними найбільші поселення за різними підрахунками могли мати від 6000–8000 та 10 000–15 000 населення. Кожне з них було вождівством, а кілька поселень-гігантів могли утворювати складне вождівство з населенням понад 20 000 осіб.

Поселення займали площу від кількох десятків до 200–340 гектрів і були збудовані за визначеним заздалегідь планом. Більшість мала укріплення у вигляді палісадів, низку громадських споруд. Зокрема, Небелівський храм мав розміри близько 20 x 60 метрів. Подібні споруди зафіксовані на десятках поселень. На громадське будівництво було витрачено величезні матеріальні ресурси та значний час.

Поділ праці (який забезпечило сільське господарство) призвів до розквіту ремесел, що особливо помітно на прикладі чудових керамічних виробів. Реалістичні «портретні» статуетки змушують замислитися про розвиток мистецтва. Була створена розгалужена і масштабна система обміну сировиною й виробами з металу й кременю (щорічна потреба одного суперпоселення в кремінних вкладишах до серпів становила кілька тонн, а поставки йшли з території Волині, за сотні кілометрів!). Ця торгова мережа охопила не лише трипільські території, а й вийшла далеко за її межі, про що свідчить асортимент мінеральної сировини та деякі вироби.

Величезне поселення з декількома тисячами жителів у разі потреби могло виставити для захисту від кількох сотень до тисячі і більше воїнів. З іншого боку, концентрація населення в протомістах призвела до появи раніше невідомих (або майже невідомих) проблем з екологією, виснаженням природних ресурсів, погіршенням якості життя.

На прикладі трипільських протоміст спостерігаємо початкові стадії процесу урбанізації з усіма його протиріччями, позитивними й негативними наслідками. Вирішуючи посталі перед ним економічні та соціальні проблеми, трипільське суспільство явно вийшло за рамки «первісності», родового ладу. Воно створило досить складну ієрархічну організацію, і саме ця система дала можливість так чи інакше вирішити поточні проблеми — від розподілу землі між окремими кланами й родинами до забезпечення захисту племінних територій у нових умовах.

У Північно-Західному Причорномор'ї між Дунаєм і Дністром у першій половині V тисячоліття до нашої ери з'являються поселення хліборобського населення, приналежні до культури Гумельниці. Основна територія її поширення — на захід від Дунаю, вздовж його течії та до підніжжя Балканських гір на заході. Поява цього населення на схід від Дунаю була, як і у випадку з Трипіллям, проявом аграрної колонізації. Важливим аспектом економічної діяльності цих спільнот могла стати також торговельна активність, спрямована на обмін із населенням степової смуги. Цьому сприяв розвиток місцевої металообробки, засвідчений знахідками інструментів на поселеннях. Всього в межах України відомо близько 30 поселень, серед яких кілька селищ більших розмірів. Одне з них біля села Орловка — Картал, біля переправи через Дунай — мало штучні укріплення у вигляді ровів. Загальна чисельність цього населення не перевищувала кількох тисяч осіб, що відповідає племінному рівню організації. Більші поселення могли по черзі виконувати роль племінних центрів.

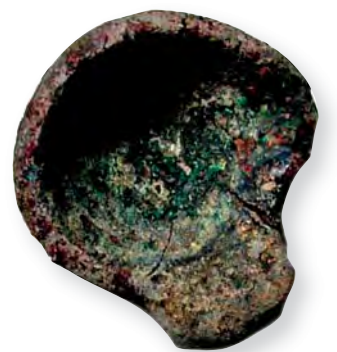
Подібна система організації суспільства типова для основної території культурного комплексу Гумельниці. Там відомі укріплені поселення, які займали площу до 15–20 гектарів, а центральна частина мала власні укріплення. Вірогідним є існування вождівства, яке об'єднувало гумельницькі племена. Його центр міг розміщуватися у районі Варненських озер, де відомі поховання вождів із багатими поховальними дарами, які включали численні вироби з золота. Культурний комплекс Гумельниці демонструє розвиток найпередовіших технологій того часу — гірничої справи, металургії та металообробки, які у сукупності з обміном, зокрема й на великі відстані, стали джерелом багатства місцевої еліти. Символом влади їхніх вождів стала бойова сокира, виготовлена з міді або мармуру на руків'ї, прикрашеному золотом. Подібні інсигнії знайдено у похованнях вождів із відомо-

го Варненського некрополя, який нині датують першою половиною V тисячоліття до нашої ери. Подібні символи влади було запозичено і сусідами, зокрема населенням, належним до культурного комплексу Трипілля-Кукутень.

Частина цього вождівства — племінне об'єднання у межиріччі Дунаю та Дністра, яке контролювало переправу через Дунай — проіснувало приблизно до 4300–4200 років до нашої ери. Його занепад та зникнення, як і всього культурного комплексу Гумельниці, нині пов'язують із кліматичними змінами, які зробили неможливим традиційне хліборобське господарство у цьому регіоні. Частина осілого населення відійшла за Дунай, частина подалася на територію хліборобів культурного комплексу Трипілля-Кукутень.

Варто згадати, що упродовж тривалого часу занепад хліборобської цивілізації Давньої Європи низка дослідників пов'язувала з навалом «курганних народів» — вторгненням войовничого населення з причорноморських степів. Сучасні дослідження не надали підтвердження цим висновкам, проте наявні відомості дають змогу реконструювати історичні процеси, пов'язані з мешканцями степів. Встановлено, що «степове» населення того часу, зосереджене в цей час у долинах Південного Бугу, Дніпра та Сіверського Донця, було нащадками мисливців та збирачів у V–IV тисячолітті до нашої ери, представленими культурними комплексами Новоданилівка, Середній Стіг (Стогівська культура), Дерев'я, Пост-Маріупільська, Нижньомихайлівська та їм подібними. Вони були південними сусідами більш чисельного та розвиненого у технологічному і суспільному відношенні хліборобського населення культурних комплексів Трипілля-Кукутень (V–IV тис. до н. е.) і Гумельниці (V тис. до н. е.) на заході та Майкоп IV тис. до н. е.) на сході. Будучи відносно нечисельним — археологи налічують за весь цей період близько 150 пам'яток (включно з поселеннями, могильниками та поодинокими похованнями), воно не могло відігравати помітної ролі в історичних подіях. Масштаби культурних комплексів свідчать, що у суспільному відношенні вони створили кланові об'єднання, організовані у кілька племінних структур. Їх очолювали вожді, які, судячи з поховань Новоданилівського типу, мали зиск від ведення обміну, передусім металевими виробами, з хліборобським населенням культурних комплексів Трипілля-Кукутень і Гумельниці.

У похованнях представників степових спільнот можна побачити вироби, які походять з ареалів культурних комплексів Трипілля

1

та Майкопу. Крім того, укотре їхнім надбанням стають певні технологічні досягнення у галузі металообробки та виготовлення транспортних засобів, зокрема й колісного транспорту. У наступний період ці інновації поряд із розвитком торговельних відносин відіграють позитивну роль у становленні в степовому ареалі більш складних суспільних структур та їхньому політичному розвитку.

У другій половині IV — на початку III тисячоліття до нашої ери внаслідок кліматичних змін існування хліборобства як основної системи життєзабезпечення у лісостеповій та лісовій смузі між Карпатами та Дніпром стало проблематичним, але водночас виникли сприятливі умови для формування пастушого та кочового тваринництва у лісовій та степовій зонах при розширенні останньої на північ. У ремісничому виробництві зберігають значення галузі, пов'язані з видобуванням і переробленням мінеральної сировини, металообробленням. Натомість занепадає гончарство, яке досягло раніше високого технологічного та виробничого рівня. Зростає чисельність населення у лісовій смузі, а скорочується в ареалі Кукутень-Трипілля, звідки відбувається відтік населення на північ і південь. Формуються та отримують подальший розвиток нові системи життєзабезпечення у формі кочового та пастушого тваринництва. Зазначені зміни неминуче справили вплив на переформатування суспільних структур. В ареалі Кукутень-Трипілля після 3300 року до нашої ери зникають поселення-протоміста та складні вождівства, замість них утворюються простіші племінні структури.

III тисячоліття до нашої ери. Епоха вождів

Частина спільнот цього часу сформувалася на нашій землі із числа нащадків населення степових територій попереднього часу, трипільців, а також їхніх сусідів. Про це свідчать генетичні дослідження поховань у могильниках та курганах того часу. Завдяки ним виявлено, що серед предків носіїв ямної культури були і трипільці, і степові мисливці, і навіть вихідці з Кавказу та далекої Месопотамії. Мешканці степів у III тисячолітті до нашої ери займалися переважно кочовим скотарством. Дослідниками для степової смуги III тисячоліття до нашої ери виділено кілька культурних комплексів, найбільш потужними з яких були «ямний» та «катакомбний» (названі за типами поховань, зроблених переважно під курганами — у ямах та катакомбах).

Певне уявлення про структуру суспільних утворень, належних до різних груп ямного культурного комплексу, дають поховання під

2

Свідчення
бронзоливарного
виробництва другої
половини II тис.
до н. е. — ливарні
форми (1–2) для
виготовлення знярядь
праці та зброї;
3 — зразки готових
виробів

курганами, які в цей період масово з'являються насамперед у зоні поширення степів. Трудові витрати на спорудження насипів, висота найбільших з яких становить до 6–7 метрів, при наявності курганів висотою менше метра і поховань без насипів засвідчує суспільну стратифікацію. Супровідний інвентар — дерев'яні вози, зброя, вироби з золота, срібла і бронзи та інші престижні речі супроводжують саме похованих під найбільшими курганами. Зіставлення поховань за трудовими витратами на їх здійснення та інвентарем вказує на наявність кількох суспільних груп (від 3 до 5), зокрема — воїнів, пастухів, над якими стояли вожді різних рангів.

У межах історико-географічного ареалу України виділено кілька груп у межах ямного культурного комплексу, які локалізують у межиріччях великих річок. Такий поділ території і в наступні часи буде типовим для кочовиків. Найзахіднішою була буджацька група, особливості якої були зумовлені її розташуванням, яке відкривало можливості для торгівлі з Південно-Східною та Центральною Європою, у якій основним товаром була сіль. Племінну верхівку у похованнях супроводжували вози та срібні прикраси, імпортовані керамічні вироби. Частина цього населення вздовж долини Дунаю навіть просунулася у степові райони Європи.

Менш заможними були племінні угруповання між Південним Бугом і Дніпром та далі на схід, до Сіверського Дінця. Згодом вони, на думку деяких дослідників, були підкорені населенням, належним до катакомбного культурного комплексу, яке теж складалося з кількох груп — донецької, інгульської та ін. У результаті у підкореного населення в певний період зникає прошарок еліти, а владу перебирають вожді завойовників. Висловлено припущення про виникнення в цього населення складної станово-кастової системи. Таким чином у степовій смузі упродовж III тисячоліття до нашої ери спостерігаємо конкуренцію між кількома спільнотами кочовиків, організованих у племінні структури, та спробу формування організацій нового типу, де на нижчому щаблі суспільства стояли підкорені іноплеменники.

На північ від степового населення упродовж III тисячоліття до нашої ери існувало кілька груп населення, належних до різних за походженням культурних комплексів — шнурової кераміки, кулястих амфор — середньодніпровського. За кількістю населення та територією поширення вони відповідають племінним структурам. Спосібам поповнення ресурсів у разі їхньої нестачі були торгівля та війна, які сприяли концентрації влади і багатств у представників окремих сімей та кланів, що видно із поховального інвентаря. Вони виявилися гідними супротивниками для своїх степових сусідів, які змушені були збройно обороняти свої володіння.

II тисячоліття до нашої ери. На околицях давніх царств та імперій

Друге тисячоліття до н.е. — це час, коли історія Давнього Світу та його держав, які ми вивчаємо у школах та університетах, налічувала вже тисячу років. Давній Єгипет, Шумер, держава хеттів, Мінойське царство та Мікени, нарешті — Троя. Але виявляється, що десь там, зовсім поруч із ними, існував світ, історія якого відома переважно археологам, однак цей світ неодноразово впливав на своїх сусідів, торгував, а часом і воював. Ось тоді у давніх записах і легендах карбувалися відомості про незчисленних та войовничих «варварів» з півночі. Сучасна археологія відкриває унікальну можливість крок за кроком відтворити історію людей, племен, а часом і держав, які залишилися поза межами писемних джерел тієї епохи.

В історико-географічному ареалі України кліматичні зміни на межі III–II тисячоліть до нашої ери поступово приводять до відродження хліборобської економіки у лісовій та лісостеповій смугах, а у другій половині II тисячоліття до нашої ери — її поширення навіть у степах. Саме хліборобство, поруч із торгівлею, стало тим фундаментом, на якому зростають політичні утворення, які за своїми параметрами нагадували відомі з писемних джерел давні царства на території Греції: з укріпленими містами-цитаделями володарів, домінуванням військової еліти та безперервними військовими конфліктами.

У Закарпатті цим часом датують знахідки скарбів, виробів з бронзи, що є виразним індикатором розвитку суспільства. Наявність у скарбах великої кількості спеціалізованої зброї є свідченням того, яку роль стала відігравати війна та професійні воїни. Ця територія входила до складу великого об'єднання, представленого культурним комплексом Отомань, поширеного також на територіях сучасних Словаччини, Угорщини, Румунії. Більшість населення проживала у відкритих селищах, у той час як еліта — у сильно укріплених садибах. Знахідки зброї, виробленої у Закарпатті, зроблено і на схід від Карпат.

Після занепаду ямної та катакомбної культурних спільностей у степовій та частково лісостеповій смузі від Сіверського Донця до Дунаю утворюється нова спільність, представлена культурним комплексом Бабіне (відома також як багатопружкової кераміки) XXII–XVI століть до нашої ери. Два його варіанти можуть відповідати східному та західному племенним об'єднанням. Їх очолювала войовнича еліта, у розпорядженні якої з'являється новий вид озброєння — бойові колісниці. Досліджені поховання воїнів-колісничих, яких супроводжували поховальні дари, що включали зброю, коней та колісниці. Частина цього населення, можливо, мігрувала на Балкани, де долучилася до створення місцевих політичних утворень.

На зміну цим політичним утворенням у степах на схід від Інгульця у XVI столітті до нашої

ери зі сходу приходять племена, належні до зрубної культурно-історичної спільності, представлені бережновсько-маївським культурним комплексом. Основне заняття — стойлове або відгонне скотарство, зустрінуті сліди хліборобства. Частина населення зайнялася гірничою справою (Бахмутське родовище) та металургією і металообробкою, на якій спеціалізувалися мешканці окремих селищ. Мешканці одного з них, відомого як Усове Озеро, обмінювали готову продукцію на велику рогату худобу. Укріплені та великі поселення невідомі, структура розселення включає лише невеликі поселення та стоянки пастухів. Цьому відповідає ситуація, коли консолідація населення залишилася, вірогідно, на племенному рівні, оскільки зовнішня загроза в цей час була відсутня.

Лісова та лісостепова смуги на правобережжі Дніпра після зникнення Бабинського культурного комплексу були поділені між населенням, належним до комарівського та тшинецького культурних комплексів. Тут теж спостерігаємо виділення племенної еліти, яку ховали під курганами, скарби тощо. Яскравим явищем є некрополь біля Гордіївки на Вінниччині, датований між XV–VII століттями до нашої ери. Тут поховано представників племенної верхівки, яка контролювала торговий шлях по Південному Бугу. Його використовували для транспортування бурштину та виробів з нього, які потрапляли до давніх країн Середземномор'я. Про це свідчать імпорти металевих виробів звідти, знайдені у похованнях. Крім того, у цьому районі сходилися торгові шляхи, які вели як на захід, за Карпати, так і на схід, за Дніпро.

У другій половині II тисячоліття до нашої ери зміна кліматичних умов призвела до поширення хліборобства незвично далеко на південь, до берегів Чорного моря. Степову смугу цього часу займає населення, належне до сабатинівського культурного комплексу (XVI–XII ст. до н. е.), який, своєю чергою, був частиною великої культурної спільності разом із Ноуа-Кослоджень (а це вже історико-географічний ареал сучасних Молдови та Румунії). У них вбачають спадкоємців культурного комплексу Бабіне, відносячи до етнічної спільноти прафракійців. Відомі сотні поселень сабатинівської культури, у будівництві яких широко використано камінь. Їхнє населення, окрім традиційних занять хліборобством та

тваринництвом, спеціалізувалося у ремеслах. Вірогідним є існування розвинених племінних структур, очолюваних вождями.

Розквіту досягло бронзоліварне виробництво, зокрема предметів озброєння. Комплекс озброєння — круглі щити, списи, дротики, короткі мечі, лук та стріли з бронзовими вістрями були на рівні кращих зразків того часу. У другій половині II тисячоліття до нашої ери частина цього населення, вірогідно, брала участь у тривалих війнах, які спустошили низку країн Середземномор'я: від Трої до Єгипту. Походи могли супроводжуватися переселенням частини населення до Малої Азії. Зокрема, керамічні вироби сабатинівського типу виявлені у Трої. Подібні експедиції свідчать про існування надплемінних структур, які забезпечували організацію складних дальніх походів. Це той рівень розвитку суспільства, який, власне, й описаний в «Іліаді» Гомера, з великими (Агамемнон) і малими (Одіссей) царями та героями, основним змістом життя яких була війна. Один із цих героїв, між іншим, знайшов спочинок на острові власного імені в Чорному морі (яке у ті часи іменували Понтом Евксинським), це добре відомий нам острів Зміїний. А перед тим була ще й міфологізована «епоха героїв», часи походу за золотим руном і мандрів Геракла. Останній, між іншим, заблукав у степи довкола Бористена, де поклав початок іншим легендам та історії, пов'язаній зі скіфами.

Однак все минає, і в останню чверть II тисячоліття до нашої ери природні умови у степовій смузі вкотре призвели до скорочення та відтоку населення як за межі історико-географічного ареалу України, так і його перерозподілу між природними зонами на користь лісостепу. Ці події, які супроводжувалися вторгненнями населення з сусідніх територій (а часом досить віддалених), які теж шукали кращих умов для існування та ресурсів, призводять до докорінних змін на давній політичній мапі у наступні століття.

Підсумки

Підбиваючи підсумки огляду процесів державотворення на наших землях від VI до II тисячоліття до нашої ери, тобто упродовж 5 тисяч років, бачимо, що після появи осілого способу життя в історико-географічному ареалі України почалися ті самі процеси, що й у решті місць, де сталася ця подія. Демографічний зсув викликає зсув суспільний, розвиток технологій, поява ремесел впливає на життя людей, історія «пришвидшується».

Від появи хліборобства до перших дослідів з урбанізації та появи перших вождівств проходить трохи більше тисячі років. Весь час ми бачи-

Золота чаша та прикраси з бронзи, друга половина II тис. до н. е.

мо, як щось просте перетворюється на більш складне та масштабне. І разом із тим «ніщо добре не триває вічно», людські можливості поступаються потужі природних процесів. Кліматичні зміни можуть мати катастрофічні наслідки, й усе доводиться починати знову.

Однак «базовий рівень», осілість в усіх випадках стають відправною межею. І навіть винайдене нащадками хліборобів кочівництво вписується у ці процеси, надаючи їм більшої динаміки. Історія суспільних утворень іде по колу: від племен до вождівств, якщо пощастить — до складних вождівств і знову до вождівств, а подекуди до племен, а далі так само. І так усі 5 тисяч років поспіль. Якщо поглянути на відому нам історію давніх держав, то побачимо приблизно те саме: появу, зростання, занепад, відродження. Але в усіх випадках буде врахований певний досягнений рівень, з якого все починається — адже винаходить нічого не треба. Добре відомо, як «це працює». Бо, як виявляється, усе дійсно важливе та необхідне було винайдене ще у ті далекі часи, коли, як казали шумери, «у оселях Країни почали пекти хліб та плавити метал».

Це також пояснює те, чому у нашій давній історії не було (і не могло бути) тисячолітніх царств із нескінченними династіями мудрих правителів, які вели свій родовід із часів Гіпербореї, Атлантиди чи Аратти, а то й від прибульців із Набіру чи рептилоїдів. Як би там не було, а реальна історія, що ґрунтується на належним чином систематизованих та опрацьованих на сучасному рівні археологічних джерелах, виявиться цікавішою за фантазійні вигадки.

На історичній мапі у історико-географічному ареалі України наступного за цими часами I тисячоліття до нашої ери з'являються як «історичні народи» — кіммерійці, таври, скіфи, фракійці, кельти, елліни та римляни, так і ті, що нині відомі нам лише за назвами археологічних культур.

Остання обставина означає ту річ, що історія держав цього часу в наших краях, написана виключно за писемними джерелами, так само не може вважатися повною і достовірною, бо чимало давніх утворень, які залишили по собі промовисті свідчення, опинилися поза колом уваги Геродота та його наступників. Щось подібне можна сказати і про наступне тисячоліття, здавалося б, з усією можливою повнотою описане у давніх хроніках і літописах. Однак приклад і досвід пошуків слідів прадавніх держав свідчить, що і в цьому випадку є непогані шанси відшукати щось цікаве. Проте це вже тема для наступних розвідок.

Фото надані автором

УА.